

С. Я. Лихова,
доктор юридичних наук, професор

Ю. В. Лобода,
студентка

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ЕКСТРЕМІСТСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті розглядається проблема кримінальної відповідальності за вчинення екстремістських злочинів, наголошується на необхідності законодавчого закріплення дефініції «екстремізм» та похідних понять. Запропоновано шляхи попередження та запобігання екстремізму.

Ключові слова: злочин, екстремізм, екстремістська діяльність, тероризм.

С. Я. Лиховая, Ю. В. Лобода

Уголовная ответственность за совершение экстремистских преступлений

В статье рассматривается проблема уголовной ответственности за совершение экстремистских преступлений, отмечается необходимость законодательного закрепления дефиниции «экстремизм» и производных понятий. Предложены пути предупреждения и предотвращения экстремизма.

Ключевые слова: преступление, экстремизм, экстремистская деятельность, терроризм.

S. Lykhova, Yu. Loboda

Criminal responsibility for the commission of extremist crimes

The article deals with the problem of criminal responsibility for the commission of extremist crimes, noted that it is necessary to legislate the definition of «extremism» and the derived concepts. Ways of preventing and preventing extremism are suggested.

Key words: crime, extremism, extremist activity, terrorism.

Постановка проблеми та її актуальність.

Вже не один десяток років проблема екстремізму є актуальною у кожному куточку світу, але, на жаль, в багатьох країнах не передбачено відповідальності, зокрема, кримінальної, за вчинення екстремістських діянь.

В Україні поняття «екстремізм» чи «екстремістська діяльність» у законодавстві не врегульовані. Як свідчить аналіз криміногенної обстановки та публікацій у ЗМІ, такі прояви в нашій державі відбуваються все частіше. Тому необхідно запровадити комплекс заходів, які зменшуватимуть прояви екстремізму та ризики впливу його на політичну стабільність нашої держави.

Прояви екстремізму, навіть незначні – це вже серйозна проблема для будь-якої держави,

тому боротьба з цим явищем повинна стати завданням номер один для нашої країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Екстремізм як соціальне явище мало досліджене як науковцями, так і представниками громадського сектору України, тому є потреба в глибшому і всебічному вивченні даного явища.

Питання екстремізму висвітлені у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Г. Агеєва, В. Ф. Антипенка, І. М. Білоуса, В. С. Канціра, М. Е. Косякової, Б. Д. Леонова, С. Я. Лихової, Т. І. Нагаєвої, Н. Паніної, П. В. Шалдирвана, С. М. Фридіньського, тощо.

Протягом усього періоду розвитку і становлення вітчизняного права, в ньому не існувало такого терміну «екстремізм». Навіть зараз, аналізуючи чинні законодавчі акти, ми не зможемо знайти офіційної дефініції екстремізму, екстремі-

стської діяльності та похідних понять. Таким чином, **метою** статті є аргументація необхідності запровадження інституту кримінальної відповідальності за екстремізм на території України, закріплення дефініції «екстремізму» і похідних понять у кримінальному законодавстві, визначення ознак та форм екстремістської діяльності, а також надання пропозицій щодо профілактики та запобігання цього небезпечного явища.

Варто зазначити, що спроба встановити кримінальну відповідальність за екстремістську діяльність в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) все-таки була. 16 січня 2014 року Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» № 721-VII було доповнено КК України статтю 110-1 «Екстремістська діяльність» [1]. У диспозиції ч. 1 ст. 110-1 КК України передбачалася відповідальність за виготовлення, зберігання з метою збуту чи розповсюдження, а також збут чи розповсюдження екстремістських матеріалів, у тому числі через засоби масової інформації, мережу Інтернет, соціальні інтернет-мережі, використання чи демонстрування екстремістських матеріалів перед масовим зібранням людей, у тому числі на зборах, мітингах, під час вуличних походів, демонстрацій, публічні висловлювання чи заклики екстремістського характеру, а також фінансування зазначених дій або інше сприяння їх організації чи здійсненню, у тому числі шляхом надання інформаційних послуг, грошових коштів, нерухомості, навчальної, поліграфічної чи матеріально-технічної бази, телефонного, факсимільного чи інших видів зв'язку, за відсутності ознак більш тяжкого злочину у вигляді накладення штрафу від двохсот до вісімсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією екстремістських матеріалів.

Санкція ч. 2 ст. 110-1 КК України у вигляді штрафу від однієї до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або

позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією екстремістських матеріалів була встановлена для вчинених повторно дій, передбачених диспозицією ч. 1 ст. 110-1 КК України. Також, КК України давав пояснення, що саме слід розуміти під «екстремістськими матеріалами».

Але вже зовсім скоро, разом із скасуванням «драконівських законів», Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» від 23 лютого 2014 року № 767-VII зазначену статтю було виключено з КК України [2].

Аналітики аргументують виключення даної статті тим, що в ній міститься небезпека, яка полягає в тому, що положення статті виписані недостатньо зрозуміло, і це, в свою чергу, може спричинити випадки її застосування щодо людей, які не вчинили жодних суспільно небезпечних діянь. Наприклад, за «розповсюдження через соціальні інтернет-мережі» матеріалів, що містять ознаки «розпалювання соціальної ворожнечі», будуть притягуватися особи, незадоволені проявами соціальної нерівності (як-от представники «Податкового Майдану»), а за «публічні висловлювання екстремістського характеру» – особи, які з мотивів ущемлення їхніх мовних прав як представників титульної нації чи, навпаки, національної меншини, будуть закликати до проведення мирних масових акцій.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правове визначення екстремізму закріплене в п. 3 ч. 1 ст. 1 Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом від 15 червня 2001 року, відповідно до якого екстремізм – це будь-яке діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави, на насильницьке посягання на громадську безпеку, в тому числі, організація у вищезазначених цілях незаконних збройних формувань або участь у них [3]. Екстремізм переслідується кримінальним законодавством тих країн, які є сторонами Шанхайської конвенції. Сторонами цієї конвенції є Російська Федерація, Республіка Казахстан, Китайська Народна Республіка, Киргизька Республіка. Сама

назва даної конвенції дає підстави для висновку, що за ступенем суспільної небезпеки тероризм, сепаратизм та екстремізм не відрізняються між собою. На це питання звертає увагу і Б. Д. Леонов, який є визнаним фахівцем у галузі вивчення проблем боротьби із тероризмом та похідними злочинами [4, с. 139-145].

У Російській Федерації юридичне визначення екстремістських дій міститься у ст. 1 Закону «Про протидію екстремістській діяльності» № 114-ФЗ і воно дуже близьке до визначення, що надавалося у раніше згаданій ст. 110-1 КК України «Екстремістська діяльність». У деяких штатах США екстремістські злочини кваліфікуються як злочини на ґрунті ненависті. Наприклад, злочин скоюється під впливом ненависті до осіб іншої раси, етнічного походження, національності, віросповідання, політичних переконань, статі та сексуальної орієнтації тощо. У Великобританії після терактів у Лондоні у 2007 році, прийнято програму «запобігання насильницькому екстремізму» з метою припинення спроби поширення екстремістських ідей [5]. Це свідчить, що питання екстремістської діяльності досить широко обговорюється в зарубіжних країнах.

Сьогодні у світі представлені різні форми екстремізму: політичний, націоналістичний, релігійний, екологічний, підлітково-молодіжний тощо.

Вважається, що до ознак екстремістських дій традиційно відносять: насильство, заклики до насильства, порушення законності і порядку, пропаганда і публічна демонстрація нацистської або схожої з нею атрибутики або символіки, фінансування екстремізму і заклики до повного або часткового знищення певних соціальних груп, або до інших дій, спрямованих на потурання прав тієї чи іншої соціальної групи; а також до екстремістської мотивації: залякування, ненависть, ворожнеча, хуліганські спонукання, особиста або соціальна виключність і перевага, принципова не легітимність [6, с. 232].

Причини екстремістської ідеології (агресивна ксенофобія, релігійна нетерпимість, соціальна ворожнеча) пояснюються тим, що націоналізм та інші крайні погляди перестали бути

ідеєю для тих верств населення, які не знайшли собі місця в житті – маргіналів. Якісний стрибок у розвитку екстремізму привів до того, що даної ідеології притримуються сьогодні представники різноманітних прошарків населення. Можна навіть стверджувати, що націоналізм того чи іншого роду став модним та схвалюваним явищем. Сприяють проявленню екстремізму і об'єктивно обумовлені сучасні нетрадиційні процеси, які призводять до розвитку етнічних протиріч.

Серед екстремістських проявів варто зазначити провокацію безпорядків, громадську непокору, терористичні акції, методи партизанської війни тощо.

Хоча в КК України нема окремого складу злочину екстремізму і сам термін не вживається, все ж, низку злочинів варто вважати злочинами з ознаками екстремізму: ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», окремі злочини проти виборчих прав громадян України (ст. ст. 157-159-1 КК України), ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії», злочини проти свободи віросповідання (ст. 179-181 КК України), ст. 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» та низка інших злочинів, якщо вони вчинюються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату тощо. В ст. 67 КК України передбачено таку обтяжуючу обставину, але це не вичерпує проблему екстремізму [7].

Екстремізм – це не поодинокий злочин, наприклад, вбивство, вчинене на ґрунті релігійної чи расової нетерпимості, а складний злочин, який складається з кількох епізодів, об'єднаних однією метою. Іноді важко розмежувати тероризм та екстремізм, вони мають одну мету – злочинний вплив на населення країни, підтримання стану постійної ворожнечі, висування політичних вимог, заподіяння або загроза заподіяння шкоди

особистості, майну, інтересам суспільства і держави.

Від хуліганства екстремізм відрізняється метою, наслідками та ступенем суспільної небезпеки. Сьогодні, коли в КК України відсутній склад екстремізму, всі його прояви при відсутності ознак тероризму кваліфікуються як хуліганство, як це мало місце у деяких містах України після святкування 9 травня 2017 р. Взагалі варто зазначити, що стаття про хуліганство дуже часто застосовується в практиці, навіть коли для цього немає підстав.

Криміналізація такого злочину, як екстремізм, в Україні назріла, вона є своєчасною та актуальною. Але при цьому не варто повторювати помилки російського законодавця. За організацію екстремістського співтовариства (ст. 282-1 КК РФ) і за організацію діяльності екстремістської організації (ст. 282-2 КК РФ) передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строки, які, в основному, не перевищують 2-4 роки, а максимум – 6 років. Публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК РФ) караються позбавленням волі максимум до п'яти років. При цьому необхідно враховувати, що, по-перше, за ці злочини передбачена низка альтернативних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а по-друге, уразливими стали санкції у вигляді позбавлення волі. Федеральним законом РФ № 26-ФЗ від 7 березня 2011 року з санкцій всіх статей КК РФ були усунуті нижчі межі покарань (це торкнулося всіх категорій злочинів). Вивчення вироків за злочини, склади яких передбачені в диспозиціях ст. ст. 280, 280-1, 280-2 КК РФ показало, що низькі санкції призводять до того, що до моменту розгляду справи в суді закінчуються терміни притягнення до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим правоохоронні органи Російської Федерації воліють порушувати кримінальні справи не за екстремізм, а за хуліганство, що дає змогу притягнути винних до відповідальності [8, с. 89-94].

Екстремістські загрози для України навесні 2017 року почали зростати. Причому, якщо раніше варто було акцентувати на якомусь од-

ному напрямку, то у березні загрози ескалувались і у міжнародному, і у внутрішньому, і у військовому вимірі. Наприклад, у інформаційний простір надійшли проблеми невдоволення новою адміністрацією США керівництвом України. Зокрема, йдеться про затримання Насірова, перевірку Національним антикорупційним бюро України Національного Банку України. Деякі аналітики схиляються до того, що затримання четвертого траншу МВФ – це також сигнал українському Президенту про невдоволення його політикою у Вашингтоні. І якщо для політичної еліти – це сигнал довіри/недовіри, то для українського суспільства потенційна втрата одного з наймогутніших союзників, – в умовах протистояння російській гібридній агресії – це загрози втрати суверенітету.

У березні інформаційний простір був перенасичений повідомленнями, пов'язаними з тими чи іншими екстремами, у тому числі й терористичними актами та диверсіями. Зокрема, – вибухи на військових складах у Балаклеї, убивство екс-депутата Держдуми РФ Вороненкова Д.М., підбив автомобіля та убивство українського контррозвідника Олександра Хараберюша, постріл з РПГ по польському консульству в Луцьку та активізації протистояння у «Бурштиновій республіці».

Безперечно, всі ці події пов'язує спільна мета – насадження панічних настроїв українському суспільству та формування уявлення про нездатність держави захистити безпеку власних громадян.

Висновки. Питання про закріплення дефініції екстремізму та визначення його ознак має важливе значення, адже це дозволить виробити основні напрямки боротьби із цим явищем та визначити державну політику протидії екстремізму тощо.

Проблема протидії екстремізму в сучасному суспільстві є комплексною, вона тісно пов'язана з проблемами національної, громадської безпеки та в цілому впливає на політичну стабільність у державі.

З метою протидії проявам екстремізму необхідно на рівні центральних органів влади проводити низку заходів:

- посилювати контроль за в'їздом, виїздом та переміщенням організацій та їх членів, які підозрюються у вчиненні екстремістських діянь, а також за ввезенням зброї, вибухових речовин тощо;

- у ЗМІ збільшувати кількість інформації, що виховуватиме в особі толерантне мислення та знижуватиме соціальну напругу в суспільстві;

- використовувати культурно-мистецькі засоби для впливу на формування громадської думки через соціальну рекламу, документальне чи художнє кіно, проведення художніх виставок, які сприйматимуться як сенс патріотизму та сприятимуть інтеграції громадян в єдиний україноцентричний простір;

- посилювати контроль за надходженнями фінансової та матеріальної допомоги від організацій та фондів, що підтримують екстремістську діяльність.

В Україні має сформуватись нова культура дискурсу, яка враховує потреби і цінності різних соціальних груп. Також необхідно забезпечити платформу та інструменти широкого соціального діалогу, впровадження альтернативних методик вирішення проблемних питань.

Література

1. *Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян»: Закон України від 16 січня 2014 р. № 721-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/721-18>*

2. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року: Закон України від 23 лютого 2014 р. № 767-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/767-18>*

3. *Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом від 15 липня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurconsult.net.ua/zakony-stran-sng/7117-Shanhaiskaya-Konvenciya-o-borbe-s-terrorizmom-separatizmom-i-ekstremizmom->*

ot-15-iyunya-2001-goda-Po-sostoyaniyu-na-05-09-2003.html

4. *Leonov B. Provisions on terrorist offences: European standards and ways of implementation. – S. 139-145 / Human security in the context of globalization: modern legal paradigm [monograph] / Under the general editorship Iryna Sopilko. – Slovak Republic, Podhájska: Východoeurópska agentúra pre rozvoj, p.o. Eastern European Development agency n. o. – 2017. – 278 с.*

5. *Шевєрдін М. Екстремізм в Україні та за кордоном / М. Шевєрдін // Закон і бізнес від 31.01.2014 р. – № 4 (1146) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/52446yaki_garantii_zahistu_prav_gromadyan_misty_atsya_v_novovveden.html*

6. *Лихова С. Я. До проблеми криміналізації екстремістської діяльності в Україні / С. Я. Лихова // Аеро-2011. Повітряне і космічне право: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. «Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспект», Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2012 р. – Ніжин, 2012. – С. 232-233.*

7. *Кримінальний кодекс України: Кодекс зі змінами та допов. станом на 26 квітня 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>*

8. *Лихова С. Я. Кримінальна відповідальність за злочини з ознаками екстремізму (проблеми кваліфікації за законодавством України та Російської Федерації) / С. Я. Лихова, Т. І. Нагаєва // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К.: НАУ, 2011. – № 4 (21). – С. 89-94.*

References

1. *Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayini «Pro sudoustriy i status suddiv» ta protsesualnih zakoniv shchodo dodatkovih zahodiv zahistu bezpeki gromadyan»: Zakon Ukrayini vid 16.01.2014 № 721-VII [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/721-18>*

2. *Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shchodo pripinennya norm zakoniv, shvalenih 16 sichnya 2014 roku: Zakon Ukrayini vid 23.02.2014 № 767-VII [Elektronniy resurs]. –*

Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/767-18>

3. *Shanhayska* konvenciya pro borotbu z terorizmom, separatizmom ta ekstremizmom vid 15.07.2001 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://jurconsult.net.ua/zakony-stransng/7117-Shanghaiyskaya-Konvenciya-o-bor-be-s-terrorizmom-separatizmom-i-ekstremizmom-ot-15-iyunya-2001-goda-Po-sostoyaniyu-na-05-09-2003.html>

4. *Leonov B.* Provisions on terrorist offences: European standards and ways of implementation. – S. 139-145 / Human security in the context of globalization: modern legal paradigm [monograph] / Under the general editorship Iryna Sopilko. – Slovak Republic, Podhájska: Východoeurópska agentúra pre rozvoj, n.o. Eastern European Development agency n. o. – 2017. – 278 s.

5. *Sheverdin M.* Ekstremizm v Ukrayini ta za kordonom / M. Sheverdin // *Zakon i biznes* vid 31.01.2014 r. – № 4 (1146) [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupu: http://zib.com.ua/ua/print/52446yaki_garantii_zahistu_prav_gromadyan_mi_styatsya_v_novovveden.html

6. *Lihova S. Ya.* Do problemi kriminalizatsiyi ekstremistskoyi diyalnosti v Ukrayini / S. Ya. Lihova // *Aero-2011. Povitryane i kosmichne pravo: Materiali II Mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi «Stanovlennya derzhavi ta prava v umovah globalizatsiyi: teoretichniy ta praktichniy aspekt»*, Kiyiv, Natsionalniy aviatsiyiniy universitet, 24 lyutogo 2012 r. – Nizhin, 2012. – S. 232-233.

7. *Kriminalniy* kodeks Ukrayini: Kodeks zi zminami ta dopov. stanom na 26.04.2017 [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

8. *Lihova S. Ya.* Kriminalna vidpovidalnist za zlochiny z oznakami ekstremizmu (problemi kvalifikatsiyi za zakonodavstvom Ukrayini ta Rosiyskoyi Federatsiyi) / S. Ya. Lihova, T. I. Nagaeva // *Naukovi pratsi Natsionalnogo aviatsiyinogo universitetu. Seriya: Yuridichniy visnik «Povitryane i kosmichne pravo»*. – K.: NAU, 2011. – № 4 (21). – S. 89-94.